

**СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ
„СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“**

**ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „РЕТОРИКА“**

Методий Андреев Рождественский

**ЕТОТИЧЕСКА АРГУМЕНТАЦИЯ. ОПИТ ЗА
КЛАСИФИКАЦИЯ НА АРГУМЕНТИТЕ**

АВТОРЕФЕРАТ

На дисертация за присъждане на образователна
и научна степен „доктор по философия“

Специалност Философия на културата, политиката,
правото и икономиката (Реторическа аргументация),
шифър 05.01.13

Рецензенти:
Проф. д-р Витан Стефанов
Доц. д-р Мариета Ботева

Научен ръководител:
Проф. д-р Величко Руменчев

София, 2011

Дисертацията е обсъждана и предложена за защита от катедра „Реторика“ при Философски факултет на Софийския Университет „Св. Климент Охридски“

Дисертацията се състои от въведение, три глави и заключение в обем от 362 машинописни страници; списък на използваните извори и литература – общо 228.

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Актуалност на проблема

Аргументите към човека/от характера, *Ad Hominem* или етотическите аргументи, както приемаме да ги наричаме в настоящото изследване, макар да са добре познати на широката общественост и макар към тях да не липсва научен интерес след втората половина на XX в., не получават мащабно освещаване. Преобладаващото отношение към тях в логико-диалектическата традиция е като към заблуди или нечестни аргументативни ходове, които не се съгласуват с формално-валидното или просто етичното разсъждение. От друга страна изследването им, с по-голям или по-малък успех, протича под знака на примиряването на тази традиция с безусловно признатия от изследователите, приложили перото си към проблема, факт, че доводите, визиращи човека, неговите действия, мотиви, характер и авторитет, имат решаващо място в практическата аргументация. Изследователи от различни области, които критикуват реториката като дисциплина, трудно успяват да съчетаят критиката си с факта, че философски валидната аргументация е базирана на аргументация към човека, която не се отличава от придобилите лоша слава „заблуди“ *Ad Hominem*. Този тип разсъждение е недооценен и от автори, които заемат възторжено-одобрителна позиция спрямо реториката и я разглеждат като инструмент за възбуждане на емоциите, но при все това не дават да се разбере как този инструмент функционира.

Тази празнота е парадоксална – най-силните и ултимативно валидни аргументи в практическото разсъждение намират откъслечно освещаване и цялостно разбиране за характера и функциите им липсва. Ако приемем, че практическото разсъждение в крайна сметка се центрира върху *човешкото действие*, неминуемо отговарящият за него субект, мотивацията, качествата му и всички фактори, влияещи върху избора му, излизат на преден план. Оттук значението на аргументите към човека.

Систематичното изследване на историята, структурата, функциите и значението на етотическите аргументи е наложително предвид липсата на мащабна разработка върху тях. Цялостната оскъдност на изследванията, посветени на аргументите към човека, и незадоволителните резултати при описанието и класифицирането им с логико-диалектически инструментариум в съществуващите изследвания налагат задълбочен интердисциплинарен анализ, с щателно изследване на разнороден изворов материал. **Предмет на настоящата дисертация** е именно функционирането, значението и класифицирането на *етотическите аргументи*.

Макар терминът *Ad Hominem* да е свързан с диалектическата традиция, която го разработва като аргумент, свързан с позиция в дискусия, твърде често той се разширява до широка отрицателна оценка на личността и с това приема реторическо съдържание. Реторическата традиция пък има сходни, но различни по обхват и съдържание термини: те описват не позицията в диалога, а представят човека във всички възможни негови аспекти и прояви. Водени от това, в настоящата дисертация разглеждаме термините „*Ad Hominem*”, „аргумент към човека/личността”, „аргумент от характера” и „аргумент от етоса” или „етотически аргумент” като принципно тъждествени, но запазваме зад *Ad Hominem* наложилото се значение на негативен довод, като го наричаме още „негативен етотически аргумент”. Използваме термина „етотически аргумент”, т.е. аргумент, който прави позоваване на етоса, като основен защото е реторически по произход и съдържание.

Макар да съществува разработка, посветена на *Ad Hominem* като негативни аргументи – личностни атаки, към момента липсва изследване на етотическите аргументи, схващани като отделен клас, които могат да оценяват човека и елементите

на характера му и положително, и отрицателно. Разглеждането им в изследванията от XX в. е фрагментарно и маргинализирано заради особеностите на изследователските подходи – неодиалектическия и неореторическия. В същото време не са ни известни български разработки на проблема.

Въведение в проблематиката

За да оценим адекватно изследваната проблематика, трябва да изходим от съществуването на две независими традиции, разработвали аргументите към човека – диалектическа и реторическа. И двете водят началото си от античността. Разграничаването им, както ще видим, е централен изследователски проблем, за който всеки техен анализ трябва да държи сметка. С изключение на кратката статия на Габриел Накелманс, посветена на историята на аргумента *Ad Hominem*, тази дистинкция не прави необходимото впечатление на водещите изследователи (визираме най-вече канадския теоретик на аргументацията Дъглас Уолтън), макар че добре познават и цитират споменатата статия. Авторите, които позиционират себе си като диалектици, пренебрегват реторическата изворова база, макар – отново – да я познават и цитират.

Липсата на научен интерес към реториката на амстердамската школа по теория на аргументацията, в подхода на Уолтън и други автори, води до фрагментарното изследване на проблема, което самите те признават. Парадоксът се състои в това, че в диалектическите текстове се разглеждат само изолирани употреби на етотическа аргументация (аргумент *ex datis/ex concessis*), т.е. причастност към позиция, а мащабното ѝ разгръщане като главен инструмент на убеждаването е дело на античната реторическа теория. В този смисъл проблемите с разработването на аргументите към човека са пряко свързани с пренебрегване от страна на диалектиците на реторическата методология за анализ на аргументите и съответно – с недооценка на конкретни извори.

Ето защо, макар историята на аргументите към човека сама по себе си да е тема за отделна дисертация, авторът е на мнение, че пълноценното им изследване е невъзможно без задълбочен анализ на античните извори по реторика.

Степен на разработеност на проблема

Две са влиятелните школи по теория на аргументацията от втората половина на XX в., които разработват, всяка от собствената си перспектива, аргументите към човека.

Неореториката в лицето на белгийския учен Хаим Перелман има особено виждане за *Ad Hominem* – той разширява понятието до степен, че да го направи неотличимо от аргумент изобщо, а това е свързано и с недооценка на ролята на етоса в убеждаването. Когато говори за „връзките на съ-съществуване”, чийто прототип са отношенията между личността и делата ѝ, той анализира елементи, които се отнасят до функционирането на аргументацията към човека, но при това се интересува от самия тип връзка и не обособява аргументите към човека като отделна група. Въпреки особената изходна позиция, основана на идеята за водещото значение на пратикуларните аудитории, анализът му на елементите на личността е сериозен принос към изследването на етотическата аргументация, който изявява ред механизми на функционирането ѝ.

Алън Бринън и Джордж Юс, автори, нямащи отношение към неореторическото течение, разглеждат етоса в убеждаването – въпрос, свързан пряко с етотическите аргументи. Техните анализи също могат условно да бъдат обозначени като реторически. Особено място заемат трите статии на австралийския философ Алън

Бринтън, който е и автор на термина „етотически аргумент“, т.е. аргумент от етоса. Той го смята за изконно реторическо доказателство и съвсем обосновано препраща към реторическата теория за начало на изследването му, като изхожда от съвместен анализ на Аристотеловите Етики и „Реторика“. Но приносът на Бринтън остава ограничен.

Към момента съществува само една монография, посветена на аргументите *Ad Hominem*. Авторът ѝ е Д. Уолтън, един от водещите съвременни изследователи по теория на аргументацията, който изследва популярните аргументи, разглеждани от „стандартното третиране“ в логиката като заблуди. Подходът му е белязан от общите проблеми на неодиалектиката (използване на диалектическа методология за широк контекстуален анализ на реторическа аргументация; еklektizm – използване на номинално реторическо аристотелистко понятие за характер, което се поставя в диалектическа нормативна рамка; цялостно пренебрегване на реторическата теория), но и цялостна несистематичност. При все това Уолтън е сред най-продуктивните теоретици и книгите и статиите му имат решаващ принос за реабилитацията на аргументите към човека (както и на другите традиционно класифицирани като заблуди аргументи), които, както той убедително показва с множество примери, не могат да се разглеждат като изначално грешни и нечестни.

“Новата реторика” и “новата диалектика” признават, че контекстът е водещ фактор при анализа на практическата аргументация, но не създават всеобхватен модел за оценка и употребата ѝ или реторическа програма за ефективна комуникация.

Всички останали разработки, освен горните, са с ограничен обем и разглеждат един или няколко проблема, свързани с аргументите към човека: 1. Техните исторически (Накелманс, Емерен и Гротендорст, Гарсиела М. Чичи, Хенри Джонстоун, Д. Уолтън) и методологически аспекти (Уолтгър Майнът, Воутер Слоб, Кевин Клемент, Уудс и Уолтън), или конкретните им употреби (Р. Меткалф, Уолтън).

Важно място заемат и ред трудове, посветени на античната реторика и на Аристотеловия принос към нея. И докато акцентът пада върху изследването на самите извори, важно място заемат малобройните изследвания, посветени на „доказателството от етоса“.

Източници

Избраният диахронен подход на дисертацията – изхождането от античната реторическа традиция като най-естествена база за изследването ѝ, налага систематичен анализ на самите извори. Като водещ авторът откроява „Реторика“, на която е посветена втората глава на дисертацията. Тя е изследвана сравнително с останалите трудове на Стагирита – Политика, Никомахова Етика, Поетика. съчиненията на съвременниците му Псевдо-Аристотел и Теофраст. Трета глава развива изводите на първите две и тук преобладава римската реторика – основните реторически трудове на Цицерон, „Реторика към Херений“, Квинтилиан, но и Псевдо-Аристотел. Винаги, където е възможно изворите се използват в оригинал на латински, старогръцки и санскрит и на ключовите пасажии се правят сверки на преводите.

Вторият тип извори в настоящата дисертация са паремии, третиращи речевото поведение – обект на изследване в трета глава. Привлечени са сборници с басни, сборници с афоризми и апофтегми, философски, религиозни паметници и др. Материалът е подбран по принципа разнородност, за да се излязат общите смислови жалони в народното и афористично творчество на различни култури. Разбира се, едно систематично изследване на правилата за речево поведение трябва да се базира на много по-голям обем текстове. Ето защо тази част на работата трябва да се разглежда само като първи стъпки към по-задълбоченото изследване на проблематиката.

Третият тип извори са привлечени като илюстративен материал, като за целта се използва широк набор текстове: исторически, философски, религиозни, епически, белетристични и др.

Цели и задачи

Настоящата дисертация си поставя следните **цели**:

1. Анализ на етотическата аргументация и свързаните с нея понятия в основополагащите антични реторически трудове с цел да се изяви пълнотата на употребите на аргументите, техните видове и убеждаващ потенциал, значението на базовите понятия, чрез които или в чийто контекст функционират аргументите („етос“; „убеждаване с характер“, „реч, демонстрираща характер“).
2. Разглеждане на етотическите аргументи като общ клас доводи, които могат да оценят човека и положително, и отрицателно. В тази си позиция работата се опира на дистинкцията *Ad Hominem* – *Ad Rem*, разработена още в римската реторика, която не губи актуалността си и днес, въпреки относително строгата специализация на античното красноречие по жанрове;
3. Отгласкайки се от критическата оценка на основните течения в изследването на *Ad Hominem*/етотическите аргументи, разработване на собствен модел за тяхната интерпретация, стандарти за използването им в убеждаването, разгръщане и оценка; На базата на модела формулиране значението на етотическите доводи в практическата аргументация;
4. Изграждане на класификация на аргументите, базирана на указания модел за интерпретация, имаща четири части: теоретична, изследваща дадения вид аргумент в изворите и специалната литература; част, посветена на базовите употреби на видовете аргументи в паремии; част, разглеждаща основни употреби на доводите и взаимовръзката им с други, и част, разкриваща реторическата стратегия, т.е. представянето на етоса-основа на разсъждението.

Задачите, които произтичат от така формулираните цели се разделят на:

1. Изследване на базовите „съставни“ понятия, на основата на които се градят доказателствата от етоса: характер, човек, личност; Изследване и изясняване механизмите на функциониране на основните понятия на отделните видове етотически доводи: „характер“, „качества“, „действия“, „ангажменти“, „авторитет“, „обстоятелства“;
2. Систематично изследване на Аристотеловата концепция за етоса и убеждаването чрез него, която да се използва като база за дефинирането и класифицирането на видовете етотически аргументи;
3. Критика и обобщаване на гледищата на направленията в теорията на аргументацията, които изследват аргументите към човека.

Така зададени, отделните цели и параметри на изследването определят сегментирането на дисертацията по глави, които постепенно въвеждат в обяснението и интерпретацията на явлениято. Първа глава е посветена на общо изследване на етотическите аргументи и завършва с модел за оценката и употребата им, представен като алтернативен на съществуващите. Втора глава е посветена на Аристотеловото убеждаване с характер и извежда основните понятия и методи за убеждаване с характер, които се превръщат в опорни точки за класифицирането на етотическите доводи. Третата глава е посветена на синтез на критиката на водещите направления в теорията на аргументацията във връзка с отделните аргументи и на тяхната класификация.

Методология

Етотическите аргументи са феномен, чието адекватно изследване изисква анализ на границата на различни подходи. Интердисциплинарността е методологичен императив, наложен от съприкосновението на различни зони на изследване, текстове, типове критицизъм и контексти, в рамките на които функционират и се изследват доводите от етоса.

Непълнотите при описанието и класифицирането им с логико-диалектическа методология (анализ на аргументите с помощта на правила за процедурна валидност и ограничаване до партикуларно речево взаимодействие) в съществуващите изследвания налагат поставянето на проблема в мащабна диахронна перспектива. Водещите типове анализ в първа глава са категориалният, историко-херменевтичният и критическият; във втора глава: историко-реконструктивният, сравнителният и системният интерпретативен анализ, в трета – реторико-дискурсивният комплексен анализ.

За достигане целите на изследването етотическият аргумент се изследва като текст. Той функционира в различни комуникативни пространства и е фрагмент от различни езикови системи – фолклорни, религиозни, политически, културни и др. Ето защо подборът на илюстративен материал е обусловен от стремежа да се анализира широк спектър реални употреби на аргументите, а това обуславя работата с широк набор от жанрово нееднородни текстове.

Моделът, предложен за анализа, оценката и употребата на етотическите аргументи може да се разглежда като самостоятелен методологически принос на дисертацията.

Поле на изследване

Настоящата дисертация може да се разглежда като пресечна точка на историята на реториката и теорията на аргументацията. В работата се прави опит етотическият аргумент да се оцени от реторическа перспектива, с понятиен апарат, изработен в трудовете по реторика. Акцентът върху *практическата аргументация* както и критичният подход към изходните установки и методите на изследване на водещите направления в теорията на аргументацията налагат изграждането на собствен интерпретативен модел, който да обедини гледните им точки при оценката на аргументацията и да изследва етотическите доводи в основните нива на разгръщането им. Трите нива на разгръщане на модела – нивото на базовите употреби, на отделните им, повече или по-малко, разгърнати употреби и нивото на реторическата стратегия дават основание на автора да говори за специфично *реторически анализ* на аргументацията.

Тези

Тезите на настоящата дисертация изхождат от разбирането за етотическите аргументи като единен клас, който не е ограничен до доводи *Ad Hominem*, разбирани като нечестни, дискредитиращи опонента ходове.

1. Етотическите аргументи са водещият тип аргументи в практическото разсъждение, което е неизменно центрирано върху *действието* и следователно – върху *речевото поведение*. Те са изконно реторически доводи, които могат да бъдат и положителни, и отрицателни и да се отнасят до етоса като цяло или до отделни негови части (минали дела и думи, качества, репутация, поети ангажменти). Те могат да се изследват и класифицират адекватно само когато се разглеждат като отделен клас, като се държи сметка за тяхната вероятностна природа. Оценката им е пълноценна само когато те се анализират във възможно най-широк прагматически контекст.

2. Реторическата теория изработва собствени понятия за анализа на практическата аргументация и няма необходимост да заимства терминология от други науки при анализа на базовите понятия, свързани с етотическата аргументация. Анализът на античната теория на убеждаването, на съвременните употреби на думата „характер” и на трудовете по теория на аргументацията от втората половина на XX в. показва, че той е многопланово понятие: има основа, изразяваща се в два аспекта – доброкачественост и стабилност, която се детайлизира в отделните му черти, действия и ангажменти. Етотически аргументи се изграждат както върху самата основа, така и върху опосредстващите я елементи. Понятието „основа на характера” може да се използва като аналитичен инструмент, преследващ две цели: 1. търсене на отговорност от участник в аргументацията, защитаващ на думи една линия на поведение (заявен ангажмент), но неявно придържащ се към друга (скрит ангажмент); 2. основание за вероятностни изводи за поведението на база на миналото такова.
3. Видовете етотически аргументи следват основните употреби на етоса в аргументацията. Като естествена база за това служат елементите на Аристотеловото понятие за „убеждаване с характер”. В настоящата работа те са разделени на: общ етотически аргумент, аргумент от качествата, аргумент от действията, аргумент от ангажмента, аргумент от авторитета.
4. Класификацията на аргументите отразява градацията на етотическите аргументи, като ги разделя на основни и второстепенни. Наред с това тя разкрива наличието на определена скала, съобразно категоричността на етотическата оценка.

II. КРАТКО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Обща структура на изложението

Изложението на дисертацията се състои от увод, три глави и заключение.

Първата глава на дисертацията е разделена на седем подчасти.

В първата подчаст, „Характерът в аргументацията”, се скицират **основните значения на базовите за етотическата аргументация понятия „характер” и „личност”** в общата езикова употреба, в трудовете по реторика и теория на аргументацията, философските и психологическите концепции, в правото. Концепцията за личност, годна за анализ на аргументите към човека предполага възможност за окачествяване и носене на отговорност. Етотическият аргумент винаги предполага наличието у говорещия на определени качества, които му придават в очите на другите надеждност (или обратното) във връзка с отговорността за собственото речево поведение. Етосът е гаранция за практическа проследимост, основа и средство за оценка на аргументите *Ad Hominem*. Въпреки това, разбирането за характер предполага и динамизъм, обусловен от динамизма на житейските решения.

С това се свързва и задачата на втората подглава, която разглежда естеството на етотическите аргументи като вероятностни съждения, разгръщащи се при изначална несигурност на предпоставките. Практическото разсъждение, част от което са етотическите доводи, се ситуира в контекста на приносите на теорията на аргументацията от втората половина на XX в., която коренно преоценява т. нар. „неформални заблуди”. Практическото (реторическото) обосноваване се отличава от когнитивната логико-критическа ориентация по това, че е насочено към избора на оптимален начин за действие (*ортопраксия*), а не към търсенето на доводи за приемане на едно мнение като правилно или за отхвърлянето му като грешно (*ортодоксия*). Ето защо при анализа на практическата аргументация, водещо място има оценката на контекста ѝ, а самата аргументация е свързана с преместване на доказателствена тежест, наложена от комуникативните ангажменти на участниците в нея. Доказателствената тежест при аргументите към човека се базира на презумпция за последователност или непоследователност. Практическото обосноваване е средството, чрез което формулираните цели се обвързват под формата на ангажменти с желаните действия. Именно социалната ѝ интерактивна същност, а не смисълът на съжденията, обуславя ролята на участниците. От това с необходимост следва, че етотическите аргументи заемат водещо място в практическото обосноваване. След като разсъждението се центрира върху *човешкото действие*, неминуемо отговарящият за него субект, мотивацията, качествата му и всички фактори, влияещи върху избора му, излизат на преден план. Етотическата аргументация поставя на фокус етоса на оратора: неговото минало, качества, мотивация и действия трябва да съответстват на определен стандарт, за да бъде аргументацията му приета.

Третата подглава се опира на изложеното и обосновава избора етотическите доказателства да се разглеждат като общ клас положителни и отрицателни аргументи, отнасящи се до етоса като цяло или до негови части. Разглежда се приносът на водещите течения в теорията на аргументацията, като по-специално се анализира концепцията на А. Бринтън – изследователят, предложил термина „етотически аргумент.” Подглавата може да се смята за развитие на предложеното от него третиране на етотическите доказателства.

Като се изхожда от критиката на трактовките на аргументите към човека, се обосновава тезата за тъждествеността на понятието в различните трактовки, когато те визират аргументите, базирани на етоса. Прегледът на трактовките на самите доводи

преминава в анализ на водещите модели за оценка на аргументацията от втората половина на XX в. насам, като акцентът пада на мястото на етотическата аргументация в тях. Те се разглеждат в четвъртата подглава, в която е развита основната критика към неореториката, неодиалектиката и редица по-малко известни реторически и диалектически модели. Детайлно се изследват гледищата на Х. Перелман, прагма-диалектиката и моделът на В. Слоб. Идентифицират се трудностите, които произтичат от ограничените подходи на отделните школи. Те не позволяват изграждането на цялостен модел за ефективна комуникация, който да оценява аргументите в максимално широк прагматически контекст. Етотическата аргументация се представя като инструмент за прагматически анализ с две функции: коректив на съдържанието на съобщението и санкция на оратора.

Съдържанието на петата подглава е фокусирано върху дефинирането на **цялостен модел за ефективна комуникация**. Моделът се базира на фиксиран в паремии първичен набор правила, които обхващат четири групи: „фонова” група правила, дефинираща **стандартите на ангажимента**, т.е. ценностния избор; **правила за речево взаимодействие** и водене на дискусия; **правила за слушащия**, свързани с прагматическата оценка на аргументацията; **правила за говорещия**, систематизиращи ефективната ѝ употреба. Параграфите на раздела изясняват обхвата и функциите на всяка от очертаните групи правила.

Шестата подглава прави обобщение на предишните и разглежда практическата аргументация като изразител на етос, схванат абстрактно като нравствен хоризонт и ценности. Той осмисля и значението на фактологичните доводи *Ad Rem* като допълващи етотическото ценностно разсъждение.

Последната, седма, подглава третира **нивата на реторическия анализ**, свързан с изложения вече модел за оценка и употреба на етотическите аргументи. Открояват се четири нива на анализа: ниво на схематиката, което представя аргументите най-общо, ниво на паремии, което дефинира базовите варианти на използването им, ниво на употребите, което дава представа за варианти на разгръщането им и ниво на реторическата стратегия и тактика, интерпретиращо завършения вид на етоса, визията и хоризонтите на оратора. Последното ниво на анализа интерпретира и тактиката, т.е. взаимодействието на аргументацията с контекста и разгръщането ѝ в него.

Втората глава на дисертацията изследва Аристотеловата концепция за **убеждаване с характер** и интерпретира **многопластовото понятие етос**. Главата започва с въвеждащ раздел, който третира редица проблеми при тълкуването на „Реторика”, имащи пряко отношение към значението на реторическото разсъждение и следователно към концепцията за убеждаване с характер. Авторът подхожда към „Реторика” като към непротиворечиво произведение, концептуално съгласувано с Етиките, което има една централна идея – убеждаването с характер. Поддържа се, че Аристотел в нито един момент не подценява съдържателното диалектическо и реторическо разсъждение като ирационални, а напротив – ясно ги противопоставя на софистическото. В този смисъл няма и подценяване на етотическия доказателствен модус. Изследвайки понятието „етос”, авторът изхожда от общите древногръцки представи за него и стига до специфично реторическите, в контекста на които тълкува и разбирането на самия Аристотел.

Концепцията за етос на Стагирита обобщава един късен класически идеал, като същевременно е ориентирана към реалната ораторска практика. В същия раздел се въвежда и идеята за **двата контекста**, в които се развива античната реторика: неутралният и конфликтният като се подчертава, че последният е определящ за формирането и развитието ѝ.

Във втората подглава се разглежда мястото на убеждаването с характер в системата на доказателствата. Тук планомерно се разкрива визията на Стагирита за него като за централното реторическо доказателство.

Третата подглава е фокусирана върху теорията на „характерната реч“ и основата на етоса – двете качества (позитивна същност и стабилност), които са централни за поетическата и реторическата теории на Аристотел. Анализът се фокусира върху съвместния прочит на „Реторика“ и „Поетика“.

Четвъртата подглава е посветена на „демонстративния“ реторически аспект на етоса: трите качества – мъдрост, добродетел и благоразположеност – които ораторът трябва да демонстрира на аудиторията. Поддържа се, че те изтъкват фундамента на етоса и имат своеобразна психологическа универсалност в убеждаването, като са особено важни в съвещателното и съдебното красноречие, но в различно съотношение.

Петата подглава третира реторическото изграждане на характера в речта. Акцентът на изследването пада върху етотическите топоси-добродетели, делата и решенията, чрез които един характер се окачествява като положителен и отрицателен. Подчертава се, че Аристотел разбира тези топоси като универсални методи за окачествяване и не заклеява отрицателната им употреба, а напротив – дава детайлни предписания за нея.

Шестата подглава надгражда тезите на предходната. В нея се сочи, че демонстрирането на определен характер е основа на възбуждане на емоционалната реакция в аудиторията. Атаката срещу опонента е призвана да възбуди гнева и се изгражда като атака срещу характера и делата му. Емоционалните етотически топоси се представят като моделиращ емоциите инструмент, който свързва в едно оратор и аудитория. Наред с това се изследва второто значение на „етос“ в „Реторика“. В етологичния етюд на втора глава на трактата, където собствените на времето аудитории се представят като определени типажии, той се схваща широко и описателно, за разлика от основното му значение, обвързано с добродетелите.

Седмата подглава е посветена на стила, който в класическата реторическа теория на Аристотел има функцията на изразител на характер. Акцентира се върху сенценциите като междинно звено между стилистиката и аргументацията. Те са мощно средство в арсенала на оратора, който желае да представи себе си и опонента си контрастно, като противоположни по характер. Изяснява се значението на паремииите като опорни пунктове на реторическата стратегия, които разкриват стандартите на ангажимента – „фоновата“ група речеви правила, която се откроява в първа глава на дисертацията. Сенценциите в теорията на Аристотел за стила се разглеждат като **първични топоси**, категорично разграничаващи два характера и сочещи директно нравствения избор. С тях е свързан и предпочитаният от Стагирита индиректен начин за демонстриране на етоса, в противоположност на декларативно-доказателствения. Тези разсъждения затвърждават застъпената в началото на глава теза за водещото значение на конфликтния контекст. Той се мисли от Аристотел и древните гърци преди всичко като сблъсък на характери.

Осмата подглава е посветена на отделни употреби на етотически аргументи в „Реторика“. Теорията на Аристотел за убеждаването с характер се анализира в съпоставка с етическото му учение, в което достойният човек е мярка за коректност на съжденията. Анализират се конкретни аргументативни употреби, които се идентифицират с етотическите аргументи, предложени в класификацията на автора и с диалектическото разбиране за тях. Водещо значение Аристотел придава на аргумента от делата. Последните се разглеждат като ултимативен критерий за характера и

разсъжденията и следователно – като универсална основа за квалифицирането на прагматическите аргументи.

Що се отнася до доводите от авторитета, то Аристотел ги представя главно като „неизобретени“ позовавания, които ораторът вплита в речта си. Изказва се хипотеза за сходната употреба на аргумента от авторитета и този от вероятното основание, когато ораторът не е разполагал с достатъчно доводи по същество.

Аристотел подчертава потенциално манипулативната природа на довода от вероятното основание и най-често свързва вероятностния довод с етотическия.

Третата глава е най-голяма по обем и е логичен завършек на първите две. В нея авторът предлага **класификация на етотическите аргументи**, които дели на следните видове, извеждайки ги от основните топоси за убеждаване с характер в Аристотеловата „Реторика”: общ етотически аргумент, аргумент от качествата, аргумент от действията, аргумент от ангажимента, аргумент от авторитета. Съответно са разделени и дяловете на главата, всеки от които следва обща схема на изложение: започва се с **обща характеристика** на аргумента, която включва разглеждане позициите на водещите автори, разработвали проблеми, свързани с дадения вид аргумент; връзката му с останалите етотически доводи и мястото му в класификацията, възможностите и характеристиките му в убеждаването, като се разглеждат и негови ключови употреби в античната реторика; следва **нивото на паремии**, които представят базовите му употреби в речевите отношения; **нивото на употребите** се опитва да представи възможностите на аргумента в различни контексти, общи и абстрактни, метафорични, повече или по-малко разгърнати примери; **нивото на реторическата стратегия** представя дадения аргумент като гръбнак, на който се изгражда разгърнатата линия на аргументацията и около който се групират останалите етотически и обстоятелствени доводи.

Първата подглава е посветена на *общия етотически аргумент*, който се представя като генерализация на човека, подразбираща единство и стабилност, като фокусираща точка на останалите етотически аргументи. Той е обобщена оценка на съотношението на поети и изпълнени ангажменти.

Втората подглава третира *аргумента от качествата*. Той се вижда като позоваване на една или друга устойчива черта на човека, като най-често се имат предвид добродетелите (тясно и широко значение).

Третата подглава разглежда *аргументите от делата*. Те се представят като позоваване на цялостното поведение, на отделни постъпки на хората или на живота им като съвкупност от извършеното. Аргументът от делата се вижда като основен изразител на прагматическата последователност или непоследователност.

Аргументът от ангажимента се изследва в четвъртата подглава. Той се представя като оценяващ волевата съставка на етоса. Създението, съдържащо нравствен избор и категоричното решение са маркери на интенционалността в аргументацията. От тази перспектива ангажиментът се представя като обективирана интенция, а аргументите от ангажимента – като етотически доводи, които я оценяват. Ангажиментът се разглежда като посредник между делата и характера. Поддържа се, че аргументите от ангажимента могат се разглеждат като актове или като „продукти” на етоса. Разликата между тях и делата се търси в програмния характер на ангажиментите, които чертаят промяната в действителността, чиято реализация са актовете.

Петата подглава е посветена на *аргумента от авторитета*. Поддържа се виждането за него като за надграждане на всички останали етотически доводи, обединени или взети поотделно.

Що се отнася до *обстоятелствения аргумент*, който е фокус на изследването в шестата, последна подглава, той се третира като непряко описващ етоса довод *Ad Rem*, който подпомага цялостната етотическа оценка. *Генетическият аргумент*, като подвид на обстоятелствения, пък се описва като позоваване на етоса на свързани с окачествявания човек хора, от което се вадят заключения за самия него.

Традиционно схващаният като *Ad Hominem* довод *tu quoque* пък не се представя като отделен вид етотически аргумент, а като елементарна тактика за прилагане на всеки един от видовете *Ad Hominem*.

III. ИЗВОДИ ОТ ИЗСЛЕДВАНЕТО И ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Основни изводи

През втората половина на XX в. отношението към т.нар. „неформалните заблуди” в аргументацията се променя коренно. Въпреки тенденциите за промяна в третирането на аргументите към човека и засиления интерес към тях, до момента те не са третирани и класифицирани като изцяло реторически доводи. Настоящата дисертация се опитва да запълни тази празнота и да покаже друга картина на етотическите аргументи, третиращи централните елементи на практическото разсъждение – характера и човешкото действие. Аргументите към човека в крайна сметка отразяват ценностите на индивида, групата и цялото общество.

Както показва критиката на водещите течения в теорията на аргументацията, практическото обосноваване, водеща част от което са етотическите аргументи, може да се анализира адекватно само в максимално широк контекст, нестеснен от процедурни правила. Съответно аргументите от характера могат да се анализират адекватно само ако се разглеждат като общ клас и за дефинирането и класифицирането им се използва античната реторическа изворова база, защото употребите им са разработени именно в нея и всяко изследване, което ги подмине не би могло да изучи проблема адекватно.

Фокусът на водещите изследователи на аргументацията и двете гледни точки – на оратора (неореториката) и слушателя (неодialeктиката) – не са взаимоизключващи се от гледна точка на една обхватна програма за оценка и ефективна употреба на аргументацията. Те са частични детайлизации по едно от направленията на тази обща програма. Последната трябва да изхожда от: основата на ефективното взаимодействие; правилата, необходими на слушателя, за да анализира аргументацията; и тези на говорещия, който трябва да убеди аудиторията.

Цялостният подход към модела за ефективна комуникация авторът открива във фолклорните правила за речево поведение, изведени у всеки народ под формата на паремии. Те са и най-опростените първоначални употреби на етотически аргументи (първични топоси). Авторът вижда значението на модела като базов и същевременно обхванат нормативен инструмент, изхождащ от идеята за аргументите като поведенчески ходове. Санкцията за некооперативен или вредящ ход в него е етотическа, неограничена от рамките на единична дискусия, и потенциално разпростираща се до цялостна оценка на човешкия живот. Това означава, че моделът винаги отчита присъщата на комуникацията конфликтност и предвижда възможности за справяне с вредните ефекти на некооперативните ходове.

Всеки прагматически аргумент, ако бъде разгърнат, насочва към определен етос, схващан абстрактно като ценностен избор и нравствен хоризонт. Това на свой ред очертава значението на фактологичното разсъждение *Ad Rem* като допълващо етотическото и имащо значение доколкото се пречупва през определена визия за етос. А ако всеки прагматически аргумент изразява етос, то стратегическата задача на реторическия анализ е да изяви именно него. Убеждаването с характер и неговото интерпретиране са централните задачи на реторическата стратегия.

Водещата реторическа концепция в „Реторика” на Аристотел е убеждаването с характер, което в определени случаи има превес над аподиктичното доказателство. Анализът показва, че етотическата аргументация е *par excellence* реторическа и водеща в произведението. Тя се схваща като част от убеждаването с характер в

„Реторика”, но не се артикулира понятиенно като негов компонент. Вместо това се третираат отделни методи за убеждаване чрез етоса: демонстрирането на качества, нравствено решение и доблестни действия. От своя страна съвременното разбиране за етотически аргумент позволява адекватната интерпретация на убеждаването с характер в „Реторика”. Високият характер по Аристотел е критерий за оценка и условие *sine qua non* за правилно разсъждение. В „Реторика” етосът е композиран като основа (позитивно качество и стабилност) и нейни демонстративни части (качества, решения, действия). Той може да се демонстрира декларативно или индиректно, като принципно Аристотел отдава предпочитание на втория способ. Етосът е основа и на възбуждането на емоционална реакция, моделиращ нагласите и свързващ оратора и аудиторията инструмент. Основна задача на стила е да бъде изразител на характер. С това е свързано ключовото място на паремииите, които „оголват” етоса и демонстрират нравствения ангажимент на оратора по най-категоричен начин.

„Реторика” подразбира два ключови контекста на античното красноречие: неутрален и конфликтен. Противопоставянето на ораторите в съда или на политическата сцена се мисли от древните гърци като *ēthomahia* или сблъсък на характери. Именно конфликтният контекст е решаващ за развитието на самата реторика и за убеждаването с характер като нейна централна задача.

Предложената класификация на етотическите аргументи се опитва да разреши редица проблеми и непълноти в нео-диалектичната класификация на аргументите *Ad Hominem* на Д. Уолтън като се опира на реторическата традиция на употреба на аргументите към човека, от която се откроява Аристотеловото убеждаване с характер като първоизточник на видовете етотически аргументи. Тя се свързва с модела за ефективна комуникация, систематизиращ фолклорни паремии и изхожда от схващането за етотическия аргумент като максимално широко описание на личността, независимо от степента на външна експликация на разсъждението.

Общият етотически аргумент може да се схваща като генерализация на човека, подразбираща единство и стабилност, като фокусираща точка на останалите етотически аргументи. Той е обобщена оценка на съотношението на поети и изпълнени ангажименти.

Аргументът от качествата се позовава на една или друга устойчива черта на човека, като най-често се имат предвид добродетелите (в тяхното тясно и широко значение).

Аргументите от делата могат да се третират като позоваване на цялостното поведение, на отделни постъпки на хората или на живота им като съвкупност от извършеното. Аргументът от делата е основният изразител на прагматическата последователност или непоследователност и ултимативен критерий за окачествяването на човека, неговите ангажименти и живот. От гледна точка на една прагматическа аргументативна теория, оценката на етоса и тази на делата са неделими. Паремииите-употреби на аргумента от делата представят в най-пълнен вид всички позиции на модела за ефективна комуникация, защото моделът е центриран върху речевото действие, а паремииите при останалите аргументи го допълват и разширяват обхвата му.

Аргументът от ангажимента оценява волевата съставка на етоса. Съждението, съдържащо нравствен избор и категоричното решение са маркери на интенционалността в аргументацията. От тази перспектива ангажиментът е обективизирана интенция, а аргументите от ангажимента – етотически доводи, оценяващи интенцията в комуникацията. Ангажиментът в практическата аргументация има две значения: тясно и широко. Ангажиментът е посредник между делата и характера. Той придава онази консистентност на делата, която ни кара да ги

причислим към стабилния етос. Аргументите от ангажмента могат се разглеждат като актове или като „продукти“ на етоса. Разликата между тях и делата е в програмния характер на ангажментите, които чертаят промяната в действителността, чиято реализация са актовете.

Аргументът от авторитета е надграждане на всички останали етотически доводи, обединени или взети поотделно. Основен вариант на аргумента от авторитета е натрупване на последователност или непоследователност, изразена в ангажментите и действията.

Що се отнася до *обстоятелствения аргумент* той може да се смята за непряко описващ етоса довод *Ad Rem*, който подпомага цялостната етотическа оценка. *Генетическият аргумент*, като подвид на обстоятелствения, е позоваване на етоса на свързани с окачествявания човек хора, от което се вадят заключения за него.

Традиционно схващаният като *Ad Hominem* довод *tu quoque* пък не се представя като отделен вид етотически аргумент, а като елементарна тактика за прилагане на всеки един от видовете *Ad Hominem*. Едно обвинение може да бъде общо, да се отнася до делата, качествата, ангажмента и останалите доводи.

Етотическите аргументи се вписват в градация, отразяваща в различна степен основата на етоса – стабилността и доброкачествеността. Градацията отразява потенциала на видовете етотически аргументи от гледна точка на категоричността на окачествяването: при общия то е най-силно, а при този от ангажмента – потенциално по-слабо. Най-категорични и с най-голям заряд са общите доводи, които визират етоса като максимално стабилен и не подлежащ на промяна. На следващо място са аргументите от качествата, които също придават стабилност на чертите, но тя вече е партикуларна. След тях се нареждат аргументите от делата, които маркират поведението, но и предполагат възможност за негова промяна. Следват ги аргументите от ангажмента, отразяващи едно потенциално, още не извършено действие. Аргументите от действията и тези от делата могат да се характеризират като „аргументи-продукти“ на етоса, които опосредстват стабилността на характера. Обстоятелствените аргументи пък могат да се разглеждат като „аргументи-посредници“ между външните факти и същинската етотическа оценка.

Настоящата дисертация може да се разглежда само като начална стъпка в разработването на проблематиката. Тя се фокусира върху основните етотически аргументи и не разглежда друг важен дял на реторическата аргументация – емоционалните апели. Не е включен в изследването и проблемът за съотношението на аргументите към човека и обстоятелствените аргументи (*Ad Rem*). Това съотношение е само загатнато, тъй като поради ред ограничения изследването му не би могло да бъде развито в настоящата дисертация.

СПРАВКА

за научните приноси на дисертацията

До този момент проблемът на етотическата аргументация не е поставян във фокуса на задълбочено научно проучване в България. Настоящата дисертация е първото интердисциплинарно изследване, посветено на етотическите аргументи, базирано на широкоспектърен изворов и изследователски материал.

1. За първи път аргументите към човека се поставят в широка реторическа перспектива като се започне от системен анализ на структуроопределящите ги понятия, представят се като общ клас и се изследват като специфично реторически доводи, разработени в реторическата теория.
2. За първи път се предлага комплексен модел за анализ на етотическа аргументация, базиран на систематизация на паремии, отнасящи се до речевото поведение.
3. Прави се систематичен опит за реконструкция на Аристотеловата концепция за убеждаване с характер. Нейни акценти са: идеята за водещото място на етоса в системата на реторическите доказателства; артикулирането на отделните методи за убеждаване чрез етоса, които се представят като първооснова на етотическите аргументи. Така отделните етотически аргументи за първи път се обвързват с Аристотеловата концепция за убеждаване с характер.
4. За първи път се предлага класификация на етотическите аргументи, които се основават на методите за убеждаване с характер в „Реторика” на Аристотел. Те се подразделят на шест вида: общ етотически, аргумент от делата, аргумент от качествата, аргумент от действията, аргумент от ангажимента, аргумент от авторитета и обстоятелствен аргумент, за който за първи път се предлага трактовка като за допълващ основните етотически аргументи довод *Ad Rem*.
5. При класифицирането аргументите се анализират в разнообразни контексти, от гледна точка на различни комуникативни позиции в предложения модел и се изследва взаимовръзката им с останалите етотически доводи. Всеки аргумент се изследва в четири перспективи: теоретична, тази на базовите употреби, на разгърнатите употреби и като опорен аргумент на реторическа стратегия.
6. В рамките на изследването се въвеждат в употреба научни текстове и автори, които до този момент са слабо популярни, а в някои случаи и непознати на българската научна общественост.

СПРАВКА

за публикациите, свързани с проблематиката на дисертационния труд

1. Аристотеловото убеждаване с характер и етотическата аргументация в „Реторика” // докторантски изследвания по социални и хуманитарни науки, т. 1, С., 2010, с. 9-55.
2. Аргументи от авторитета // Парламентаризъм и аргументация, съст. Л. Методиева, ред. М. Димитрова (под печат)
3. „Фольклерная риторика” Ю.В. Рождественского как модель оценки аргументов *Ad Hominem* // Современные исследования по риторике, сост. У. Кемельбекова (под печат)